

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 9 (2021)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.9.17

PARATEKSTY I KOMENTARZE

Adam Mazurkiewicz

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0003-3804-6445

Blaski i nędze empirycznego literaturoznawstwa (i jego odczytań). Uwagi na marginesie lektury rozważań Andrzeja Wasilewskiego *Teoria literatury Stanisława Lema*

[Recenzja książki: Andrzej Wasilewski, *Teoria literatury Stanisława Lema*,
Wydawnictwo Forma, Szczecin 2017, ss. 332]

„Trudno ogarnąć ogrom publikacji wielbicieli i krytyków dorobku Stanisława Lema. Niekiedy wydaje się, że o nim i jego utworach powiedziano już wszystko”¹ – zastrzegł Dariusz Kiszczak we wprowadzeniu do rozważań nad zagadnieniami poświęconymi cywilizacji i kulturze w beletrystyce Stanisława Lema.

Z opinią tą nie sposób się nie zgodzić. Zarazem faktem jest, że sukcesywnie od śmierci pisarza w 2006 roku pojawiają się wciąż nowe próby podsumowania dorobku myślowego tego twórcy, opowiedzenia się wobec niego (zarówno badaczy, jak i beletrystów)². Najcenniejsze wydaje się jednak odkrywanie na nowo zapomnianych treści, wpisanych w myśl autora *Głosu Pana* i *GOLEMA XIV*. Znacząca przy tym jest pewna prawidłowość, którą można potraktować jako przesunięcie dominanty: oto w ostatnich latach mniejsze zainteresowanie wzbudza twórczość beletrystyczna Lema (choć i tej nie można uznać za zapomnianą); w zamian na rynku wydawniczym sukcesywnie pojawiają się omówienia myśli Lema jako filozofa i krytyka kultury. Wymieńmy najważniejsze: *Między zwierzęciem a maszyną. Utopia technologiczna Stanisława Lema* (2007) Pawła Majewskiego, *O poznaniu w twórczości Stanisława Lema* (2006) Macieja Płazy bądź *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema* (2010) Pawła Okołowskiego; na uwagę zasługuje też tom

¹ D. Kiszczak, *Problematyka cywilizacji i kultury w „fantastyce wszechmożliwości” Stanisława Lema*, http://www.lscdn.pl/download/1/988/Fantastyka_wszechmozliwosci_Stanislaw_Lema.pdf. (dostęp: 23.03.2020).

² Przedsięwzięcia te – o różnej wartości merytorycznej i artystycznej – świadczą o tym, że myślowy dorobek Lema wciąż nie został przepracowany w satysfakcjonujący poznawczo sposób. Bodaj najwcześniejszą próbą usytuowania twórczości tego pisarza na mapie współczesnej polskiej fantastyki jest szkic Jacka Dukaja *SF po Lemie* („Dekada Literacka” 2002, nr 1–2 [183–184], s. 42–49); z zaproponowanej tu perspektywy pouczająca jest też lektura tomu *Nie tylko Lem. Fantastyka współczesna* (red. M. Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2017). Z utworów literackich jako świadectwo lektur Lema na uwagę zasługuje antologia *Głos Lema* (red. M. Cetnarowski, Powergraph, Warszawa 2011) oraz *Oko potwora* (2010) Jacka Dukaja.

Stanisław Lem. Pisarz, myśliciel, człowiek (2006) oraz numer tematyczny „Przeglądu Filozoficzno-Literackiego”: *Lem i technika* (2009), poświęcony filozoficznym uwikłaniom postępu w rozważaniach pisarza. W ostatnim zaś czasie do grona „lemologów” dołączył Andrzej Wasilewski; autor rozprawy *Teoria literatury Stanisława Lema* (2017)³.

Rozprawa ta wyróżnia się na tle pozostałych, przywołanych uprzednio opracowań z kilku względów. Autor, zgodnie z tytułem, koncentruje się na wybranym aspekcie intelektualnej działalności Lema, to jest na teorii literatury (adekwatność *meritum* do tytułu to kwestia osobna, o której później). To z pewnością zagadnienie w refleksji nad myślowym dorobkiem Lema nowe, któremu nie poświęcano dotychczas większej uwagi⁴. A jest to problematyka – co uświadamia lektura rozważań Wasilewskiego – równie dla Lema istotna jak inne kwestie, w zdecydowanie większym stopniu z nim identyfikowane (np. konsekwencje postępu technologicznego). Jednakże już podczas wstępnej lektury czytelnik – zamiast satysfakcji poznawczej, płynącej z możliwości ujżenia dorobku myślowego Lema w nowym świetle – odczuwa niejaki, pogłębiający się zresztą, dyskomfort. Wynika on z rozbieżności między tytułem a zawartością rozprawy⁵. Już sam tytuł zresztą sygnalizuje pewien rozdźwięk: trudno przecież, aby świadomy specyfiki literaturoznawstwa odbiorca (a takim jest – biorąc pod uwagę tematykę książki – projektowany przez Wasilewskiego czytelnik) na serio mógł przyjąć tezę o jednostkowym autorstwie

³ Nie jest to zresztą pierwsza próba zmierzenia się z zagadnieniami związanymi z teoretycznoliteracką myślą Lema przez Wasilewskiego; swoistym rekonesansem w dorobku tego badacza pozostają szkice: *Przypadek w nauce o literaturze – teoretycznoliterackie poglądy Stanisława Lema* ([w]: *Język, umysł i technologia. Eseje zainspirowane prozą Stanisława Lema*, red. P. Grabarczyk, T. Sieczkowski, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2009, s. 92–113) oraz *O zwrocie kulturowym w teorii literatury Stanisława Lema* ([w]: *Kultura w nauce o literaturze. Wiedza o literaturze z punktu widzenia obserwatora IV*, red. B. Balicki, B. Ryż, E. Szczerbuk, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2010, s. 279–288). Kolejną próbą zmierzenia się przez Wasilewskiego z zagadnieniem myśli teoretycznoliterackiej w eseistyce Lema jest artykuł pt. *(Nie)obecność Lema w literaturoznawstwie* („Quart” 2015, nr 3–4[37–38], [numer specjalny: *Lem*], s. 67–81). *Teoria literatury Stanisława Lema* stanowi rozwinięcie też z przywołanych tu szkiców.

⁴ Po części można dostrzec zainteresowanie nim w szkicu Aleksandra Fiuta *Sarmata w wehikule czasu (Stanisław Lem jako czytelnik)*, w: *Stanisław Lem. Pisarz, myśliciel, człowiek*, red. J. Jarzębski, A. Sulikowski, TAIWPN Universitas, Kraków 2006, s. 400–411. Dzięki rekonstrukcji lekturowych fascynacji Lema badacz pośrednio przybliżył nam wizję literatury tego pisarza.

⁵ Tym bardziej dziwią entuzjastyczne recenzje rozprawy Wasilewskiego zamieszczone na łamach internetowych periodyków i w blogach; zob. A. Łozowska-Patynowska, *W kręgu myśli posthumanistycznej*, „Latarnia Morska. Pomorski Magazyn Literacko-Artystyczny”, <https://www.latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2753-„teoria-literatury-stanisława-lema”-andrzeja-wasilewskiego>, 2.02.2018 (dostęp: 3.04.2020); górowianka [właśc. A. Sikorska?], [rec.], *Andrzej Wasilewski „Teoria literatury Stanisława Lema”*, <http://annasikorska.blogspot.com/2018/05/andrzej-wasilewski-teoria-literatury.html>, 25.05.2018 (dostęp: 3.04.2020); M. Kryńska, „*Outsider*” literatury, „Latarnia Morska. Pomorski Magazyn Literacko-Artystyczny”, <https://latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2841-„teoria-literatury-stanisława-lema”-andrzeja-wasilewskiego-2>, 21.06.2018 (dostęp: 3.04.2020).

jakiegokolwiek teorii literatury. Tym bardziej że – paradoksalnie – w monografii to nie teoria literatury stanowi centrum zainteresowań badacza.

Do pewnego stopnia taką perspektywę zapowiada tytuł serii wydawniczej, w której ukazała się rozprawa Wasilewskiego: *Wokół Literatury*. Można odczytywać go dwojako: nie tylko jako rozważania dotyczące literatury, ale i te, które koncentrują się na uwarunkowaniach zewnętrznych wobec „sztuki słowa”, traktowanej w sposób pretekstowy. Innymi słowy, istotniejsze od samego dzieła staje się to, co rozgrywa się dookoła niego. Tym też zapewne należy tłumaczyć intencjonalne w *Teorii literatury...* rozdzielenie w dorobku myślowym Lema jego eseistyki od beletrystyki (również tej z pogranicza literatury, podporządkowanej żywiołowi dyskursywności, jak kolejne tomy „apokryfów”, *Głos Pana* bądź *GOLEM XIV*)⁶. Trudno, biorąc pod uwagę całość dorobku Lema, uznać tę decyzję za trafną; na komplementarność obu sfer działalności pisarza niegdyś zwracał uwagę Tadeusz Szyma, akcentując zbieżność beletrystyki i eseistyki krakowskiego twórcy, dla której punktem przecięcia jest język: „Język właśnie decyduje o tym, że Lem-teoretyk pozostaje nadal przede wszystkim twórcą, którego wielka wrażliwość na słowo tak interesująco przejawia się w utworach beletrystycznych zadziwiającym bogactwem słowotwórczej inwencji”⁷.

Wasilewski nie w pełni zresztą – paradoksalnie z pożytkiem dla wywodu – respektuje własne założenia: omawiając koncepcje ewolucjonistyczne Lema, badacz przywołuje *GOLEM-a XIV* (s. 127). Znacznie bardziej interesujące (jak i ciekawsze poznawczo) byłoby jednak uczynienie z tego wyjątku reguły; ewolucja – zarówno w wymiarze społecznym, jak i biologicznym / postbiologicznym – to przecież temat wielu utworów Lema, pisanych zarówno w tonacji „serio” (np. *Edenu*, 1958, czy *Niezwykłego*, 1964), jak i groteskowych (znamienny pod tym względem jest m.in. książkowy epizod *Pokoju na Ziemi*, 1987); stanowi ona też – w myśl deklaracji pisarza – podstawę jego światopoglądu⁸. Z tego względu interesująca byłaby konfrontacja teoretycznych założeń, wywiedzionych z eseistyki Lema, z ich artystycznymi realizacjami w nurcie beletrystycznym tego pisarza⁹.

⁶ Przywołanie obu powieści jest nieprzypadkowe. Są to bowiem utwory, które – patrząc z perspektywy całości dorobku artystycznego Lema – wyznaczają punkty procesu odejścia od beletryzacji na rzecz dyskursywnego traktowania fikcji w prozie Lema; zob. D. Brzostek, *Gdzie kończy się literatura? „Głos Pana” i „Golem XIV” – Stanisława Lema „resztki (po) powieści”*, „Literatura i Kultura Popularna” 2017, nr 23, s. 39–50.

⁷ T. Szyma, *Stanisława Lema empiryczna teoria literatury*, „Miesięcznik Literacki” 1969, nr 10, s. 132. Owo – dość ogólnikowe – rozpoznanie dopełnione zostało w rozważaniach krytyka uwagą intencjonalnie odnoszącą się do *Filozofii przypadku*: „Pisarza porywa wyraźnie żywioł literatury. Stąd rwący się ustawicznie, meandryczny tok wywodów i rozdymanie licznych partii dygresyjnych – cechy obce raczej naukowemu sposobowi dyskursu” (tamże, s. 133).

⁸ O takim zainteresowaniu świadczą słowa: „Głównym obiektem swoich pasji, studiów, zdumień i przerażeń uczyniłem ewolucję [...]. Jestem przekonany, że to są właśnie drzwi, przez które wchodziłem w swój prawdziwy świat” (S. Bereś, S. Lem, [rozmowa], *Czas nie całym utracony*, w: S. Bereś, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 42).

⁹ Osobną kwestią jednakże pozostaje, czy takie zestawienie mieściłoby się zarówno w koncepcji rozprawy Wasilewskiego, jak i w idei serii, w której się ona ukazała. Wydaje się bowiem, że to właśnie drugie z zaproponowanych wyżej rozumień terminu „wokół” jest bliż-

Co istotne, owo „powinowactwo z wyboru” Wasilewskiego z Lemem nie zawęża się zresztą do rozłożenia akcentów tematycznych. Autor *Teorii literatury...* usiłuje podążać tropem Lema, nie tylko rekonstruuując jego poglądy, ale i sposób prowadzenia wywodu¹⁰. Nie jest to rozwiązanie, które – z kilku powodów – można byłoby uznać za w pełni udane. Przede wszystkim manieryczny język, imitujący Lemowską eseistykę, to wyzwanie dla współczesnego czytelnika, nieprzyzwyczajonego do takich konstrukcji językowych. Rozbudowane wypowiedzi, przeistaczające się nierzadko w okresy zdaniowe, utrudniają rekonstrukcję spojrzenia Wasilewskiego na poglądy Lema, stanowiąc wyzwanie nie tylko dla odbiorców „nieprofesjonalnych”, ale i dla „czytelników-znawców” (określenie Janusza Sławińskiego)¹¹. Pod tym względem badacz nie przejmując się potrzebami odbiorcy, zainteresowany bardziej formalnym naśladownictwem Lemowskiego stylu¹². Czyni to jednakże – jakby wbrew intencji – w sposób nie tyle oddający Lemowi hołd, ile niezamierzenie parodystyczny: pojawiające się w wywodzie anglicyzmy i latynizmy mają nieoczekiwane humorystyczny wydźwięk, nieprzystający ani do treści, ani do tonacji rozważań. Co więcej, Wasilewski – zbliżając język opisu do języka zjawiska, które opisuje – zdaje się ignorować potrzeby czytelnika, występując przeciwko retorycznej regule *sapheneia* (σαφηνεία; jej łacińskim odpowiednikiem jest *claritas*)¹³. Owszem, można spojrzeć na tę właściwość stylu badacza – zgodnie z rozpoznaniem istoty eseju przez Dobrawę Lisak-Gębałę – jako na świadectwo re-kreowania doświadczeń „ja” wypowiadające-

sze zarówno Lemowi, jak i rekonstruującemu jego poglądy Wasilewskiemu, o czym świadczą drobne rozważania poświęcone odbiorcy i jego miejscu w procesie komunikacji literackiej. Tym bardziej zaskakuje brak pogłębionego omówienia tego zagadnienia przez prymat założeń – tak ważnego dla rozpoznania Autora – nurtu empirycznego konstrukttywizmu Siegfrieda J. Schmidta (wspomnianego na s. 276–277 oraz 280–281). W koncepcji przywołanego tu badacza istotne jest przecież definiowanie „literatury” jako społecznego systemu zjawisk uznawanych za literackie, wraz z analizą środków komunikowania (zob. tenże, *O pisaniu historii literatury. Kilka uwag ze stanowiska konstrukttywistycznego*, przeł. M.B. Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 3, s. 223–247).

¹⁰ Można by zresztą dla praktyki tej znaleźć punkt odniesienia w inkryminowanym deklaracyjnie w ramach serii „akademizmie”. Przypomnijmy, co Susan Sontag pisała o interpretacji: „[jest to] radykalna strategia mająca na celu zachowanie starego tekstu [...] w przetworzonej postaci” (taż, *Przeciw interpretacji*, w: tenże, *Przeciw interpretacji i inne eseje*, przeł. D. Żukowski, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2012, s. 15).

¹¹ Zob. J. Sławiński, *O dzisiejszych normach czytania (znawców)*, „Teksty” 1974, nr 3(15), s. 9–32.

¹² Sposób prowadzenia narracji przez Wasilewskiego dalece wykracza poza deklarowaną przez wydawnictwo otwartość na zróżnicowanie idiolektów autorów współtworzących serię *Wokół Literatury* (zob. notka, w: A. Wasilewski, *Teoria literatury Stanisława Lema*, Wydawnictwo Forma, Szczecin 2017, II strona okładki). Jednocześnie zaś, co brzmi na poły autoironicznie, Wasilewski deklaruje klarowność wywodu jako kryterium wartości tekstu naukowego: „Dysertacje nie powinny stosować żadnych skomplikowanych narracji, żeby przekaz nie stał się zbyt hermetyczny w odbiorze. Komplikacje formalne książek naukowych są zazwyczaj *in minus*. Z epistemologicznego punktu widzenia rozprawa napisana prościej jest o wiele cenniejsza niż czytelniejsza” (s. 147).

¹³ Zob. J.Z. Lichański, *Retoryka. Od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000, s. 179–180.

go się; unieruchomiony zapis dynamicznego rozważania określonych kwestii¹⁴. Nie powinno to jednak zwalniać autora z obowiązku klarownego wyłuszczenia swych tez – nawet jeśli, w myśl deklaracji twórców serii, ma ona być alternatywą wobec „pozorowania akademickiego »obiektywizmu«”¹⁵. To właśnie bowiem ten – deprecjonowany przez osoby odpowiedzialne za serię Wokół Literatury – obiektywizm jest nie tylko gwarantem naukowego charakteru wypowiedzi, ale i jej falsyfikowalności, o której Wasilewski zresztą pisze, w kontekście paradygmatycznego charakteru propozycji Lema.

Rzecz wszakże nie w stylistyce wywodu, jakkolwiek to ona zdaje się stać u źródeł możliwych nadinterpretacji zarówno myśli Lema, jak i jej odczytań przez Wasilewskiego. Uprawomocniony postulatem odejścia od naukowego dystansu i obiektywizmu właśnie na rzecz „śmiałego wyrażania własnych poglądów, nawet jeśli są one niepopularne lub prowokują do sprzeciwu”¹⁶, autor dokonuje skrótów myślowych, prowadzących do nieporozumień. Czymże innym bowiem niż lapsusem tłumaczyć rozumienie idei pola literackiego, sprzeciwiające się powszechnie przyjętym interpretacjom koncepcji Pierre’a Bourdieu? Gwoli porządku przypomnijmy: dla francuskiego badacza jest to pojęcie związane z socjologią literatury, nie zaś – wbrew propozycji Wasilewskiego – z samym dziełem literackim ani z jego postrzeganiem przez szkoły teoretyczne (s. 76) bądź z możliwością jego badania metodami inspirowanymi cybernetyką (s. 239)¹⁷. Trudno również zgodzić się z postrzeganiem Władimira Proppa jako „mentora późniejszych narratologów” (s. 244). Analizy Proppa – dotyczące bajki ludowej w jej magicznej formule – to nie jedyne źródło inspiracji narratologów: nie należy zapominać o równie istotnej dla narratologii myśli wywiedzionej z koncepcji gramatyki narracyjnej Algirdasa Greimasa, koncepcji elementarnych struktur Helmuta Bonheima bądź o modelowej narratologicznej

¹⁴ Zob. D. Lisak-Gębala, *Wizualne odskocznice. Wokół współczesnej polskiej eseistyki o malarstwie i fotografii*, TAIWPN Universitas, Kraków 2016, s. 292.

¹⁵ [notka], A. Wasilewski, *Teoria literatury Stanisława Lema*, II strona okładki. Toteż nieporozumieniem jest przypisywanie rozprawie Wasilewskiego przez jednego z jej recenzentów „akademickiej formuły” (zob. P. Pieniążek, *Oryginalny outsider*, „Twórczość” 2019, nr 2, s. 123).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Wykorzystanie koncepcji Bourdieu we wzorcowy sposób, pozwalający dostrzec jej potencjał interpretacyjny, odnajdujemy w monografii Katarzyny Kaczor *Z „getta” do mainstreamu. Polskie pole literackie fantasy (1982–2012)*, TAIWPN Universitas, Kraków 2017.

Nadmierny skrót myślowy to nie jedyne zresztą w *Teorii literatury...*, prócz stylu wywodu, uchybienie regule *sapheneia*. Autorowi dość często zdarza się bowiem popełniać błąd *ingnotum per ingnotum* – bądź (jak np. na s. 79, przyp. 134) sięga on po cytaty w roli komentarza. Niekiedy zresztą przywołania te są na tyle niezręcznie wprowadzone, że czytelnik nie może jednoznacznie rozstrzygnąć, czy Wasilewski referuje poglądy Lema, czy też prezentuje własne zdanie. Rozróżnienie obu sytuacji jest zaś o tyle istotne, że niekiedy, jak w wypadku uwag na temat statusu (nie)asertywności sądów literackich uwag badacza, są tyleż powierzchowne, ile mylące (s. 197). Warto przywołać tu – w charakterze sprostowania – uwagi Jerzego Pelca na temat sądów logicznych w dziele literackim (zob. tenże, *Fikcja i fantastyka literacka, szkic projektu używania pojęć*, [posiedzenie z 26 stycznia 1948], „Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału I Językoznawstwa i Historii Literatury”, Warszawa 1949, s. 1–16).

poetyce w ujęciu Gérarda Genette'a. Tymczasem, bez uwzględnienia wielości inspiracji metodologicznych narratologii, nie sposób dostrzec jej potencjału badawczego, wykorzystywanego zresztą do dziś¹⁸. Współ z poszukiwaniem kontekstów interpretacyjnych dość oderwanych od myśli Lema (m.in. feminizmu i postkolonializmu, s. 289–290) sygnalizowane tu uproszczenia nie pozwalają – wbrew zamierzeniu autora – dostrzec oryginalności propozycji Lema.

Pojęciem kluczem mającym umożliwić czytelnikowi zrozumienie wyjątkowości propozycji Lema na tle tradycji teoretycznoliterackiej jest termin „literaturoznawstwo empiryczne”, przywoływany przez Wasilewskiego za Siegfriedem J. Schmidtem (s. 281). Autor zapomina jednak o innym, bardziej adekwatnym w tym kontekście (bo pochodzącym „z epoki”) krytyku, który w ten sam sposób określił Lemowskie podejście do literatury: Tadeuszu Szymie (jednocześnie nazwisko to pojawia się w dołączonej do pracy bibliografii)¹⁹. Tymczasem to właśnie Szyma dostrzegł

¹⁸ Zob. P. Bohuszewicz, *Gramatyka romansu. Polski romans barokowy w perspektywie narratologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2009; M.M. Leś, *Fantastycznonaukowe podróże w czasie. Między logiką a emocjami*, Temida2, Białystok 2018. Celowo zostały tu – jako egzemplifikacje ujęcia narratologicznego – przywołane tak różne tematycznie rozważania. Pozwala to dostrzec możliwości tkwiące w tym podejściu do dzieła literackiego. Osobne miejsce narratologii jako perspektywy badawczej w odniesieniu do poezji adresowanej do odbiorcy dziecięco-młodzieżowego poświęca z kolei Jolanta Ługowska w szkicu *Punkt widzenia w strukturze komunikatu literackiego (przeznaczonego dla młodego odbiorcy)*, w: *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie*, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s. 9–25.

¹⁹ Zob. T. Szyma, *Stanisława Lema empiryczna teoria literatury*, dz. cyt., s. 132–136. Tekst ten jest zdecydowanie wcześniejszy niż przywoływane przez Wasilewskiego rozważania Schmidta z ogłoszonego w 1984 roku tomu *Vom Text zum Literatur System. Skizze einer konstruktivistischen empirischen Literaturwissenschaft*. Co więcej, zawarte w nim spostrzeżenie na temat konsekwencji Lemowskiej propozycji podejścia empirycznego do literatury uświadamia ułomności owej koncepcji z perspektywy teoretycznoliterackiej: „Amputacja semantycznej [...] »warstwy« utworu i skoncentrowanie się na badaniu takiego preparatu teorią literatury już nie będzie – nawet gdy nazwiemy ją Empiryczną i pisać będziemy z dużej litery” (T. Szyma, *Stanisława Lema empiryczna teoria literatury*, dz. cyt., s. 134).

Gwoli ścisłości, Wasilewski powinien odwołać się raczej do wcześniejszych rozważań Schmidta, w których badacz pełniej niż w przywoływanym tomie prezentuje założenia „empirycznego literaturoznawstwa”; mamy tu na myśli *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Teilband 1. Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur* (1980) oraz *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Teilband 2. Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur* (1982). Być może należałoby też przywołać w tym kontekście osiągnięcia założonej na Uniwersytecie w Bielefeld grupy NIKOL (*Nicht KOnservative Literaturwissenschaft*), którą Bogdan Balicki nieprzypadkowo wiąże z powstaniem szkoły naukowej Empirycznej Nauki o Literaturze (zob. tenże, *Empiryczna Nauka o Literaturze – kierunek w badaniach literackich i szkoła naukowa*, „Teksty Drugie” 2010, nr 4, s. 33–35). Możliwe jednak, że mamy tu do czynienia w rozważaniach Wasilewskiego z nadmiernym skrótom myślowym i autor po prostu wskazuje na paralele, które dostrzega w refleksji Lema i zwolenników konstruktywizmu; badacz poświęcił temu zagadnieniu przecież jeden ze szkiców, który można uznać za rozważania o charakterze preliminarium wobec późniejszej monografii; zob. A. Wasilewski, *O zwrocie kulturowym...*, dz. cyt., s. 279–288 (na zbieżność poglądów Lema i konstruktywistów wskazuje, przywołując szkic Wasilewskiego, Balicki; zob. tenże, *Empiryczna Nauka o Literaturze...*, dz. cyt., s. 45, przyp. 27).

ułamności wpisanej w *Filozofię przypadku* koncepcji, która wspiera się tyleż naukowymi teoriami, ile niemożliwymi do weryfikacji przesłankami: „Omawiane dzieło – poczęte w nadziei na »uempirycznienie« i uprawomocnienie twierdzeń teorii literatury – zawiera także wiele intuicji jeno”²⁰. Rzecz w tym również, iż definiowanie „literaturoznawstwa empirycznego” przez Wasilewskiego nie odbiega od tradycyjnego rozumienia funkcji literatury (wywiedzionego z powieści realistycznej) jako Stendhałowskiego „zwierciadła przechadzającego się po gościńcu”; oddajmy głos autorowi:

Dzieło możemy analizować tak, jakby było informacją naukową, zbiorem fikcyjnie zaprezentowanych twierdzeń. [...] Książka może być idiograficznym opisem jednostkowych, acz istotnych zdarzeń, może konstruować ogólne hipotezy ważne powszechnie, i wreszcie może tworzyć naukowe implikacje, poprzez aluzje czy sugerowanie pewnych stanów (s. 111).

W świetle przywołanych tu słów niejasne zatem staje się, czym owo „literaturoznawstwo empiryczne” miałyby być, jakim *instrumentarium* badawczym operować i w jaki sposób za jego pomocą omawiać utwory literackie. Do pewnego stopnia rozwiązaniem tej kwestii byłoby sięgnięcie przez Wasilewskiego po komentarze Lema do własnej twórczości. Są one wprawdzie dość nieliczne, jednak pomogłyby – jak w przypadku rozmowy Stanisława Beresia i Lema o *GOLEM-ie XIV*²¹ – w uchwyceniu specyfiki zaproponowanego przez Wasilewskiego podejścia do dzieła literackiego.

Szczególną jednakże czytelniczą konfuzję budzi tendencja Wasilewskiego do redefiniowania utartych w tradycji badawczej terminów. Wprowadzanie różniczeń na badania kulturowe i kulturoznawcze oraz zaproponowana reinterpretacja „zwrotu kulturowego” (s. 134) bez uwzględniania niezbędnych w takiej sytuacji procedur metodologicznych prowadzi do nieporozumień i nadużyć interpretacyjnych²². Tym bardziej że badacz – posługując się wysoce zmetaforyzowanym językiem – zaciemnia raczej, niż rozjaśnia wywód; przykładowo o sygnalizowanym tu zwrocie w myśleniu Lema i rezygnacji przezeń z koncepcji cybernetycznych na rzecz kulturoznawczych czytamy: „Lem wchodzi na teren nauk humanistycznych, żeby

Sytuowanie rozważań Lema w kontekście „szkoły Schmidta” jest zresztą tym bardziej zasadne, że w jednym z numerów czasopisma „SPIEL: Siegener Periodikum für Internationalen Empirische Literaturwissenschaft” ukazał się fragment *Filozofii przypadku* (jako *Pathologie der Kultur*); zob. S. Lem, *Pathologie der Kultur*, „SPIEL. Siegener Periodikum für Internationalen Empirische Literaturwissenschaft” 1985, nr 2, s. 215–255.

²⁰ T. Szyma, *Stanisława Lema empiryczna teoria literatury*, dz. cyt., s. 136.

²¹ Zob. S. Beres, S. Lem, [rozmowa], *O „Golemie” osobno*, w: S. Beres, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 108–132. Z pewnością pouczające byłoby też prześledzenie opinii Lema na temat własnych utworów w innej z rozmów zamieszczonych w rzeczonym tomie: *W sieci książek* (s. 48–107).

²² Zob. M. Banaś, *Transgresja i dyfuzja – czyli o tym, dlaczego nauki społeczne i humanistyczne sięgają do terminologii nauk przyrodniczych*, „Kultura – Historia – Globalizacja” 2013, nr 14, http://www.khg.uni.wroc.pl/files/1_%20KHG_14_banas_t.pdf (dostęp: 14.12.2017). Nie w tym zatem – powtórzmy – rzecz, by zachować „puryzm metodologiczny”, lecz aby uporządkować proces redefiniowania pojęć akrybii naukowej – tej samej, z której programowo usiłują zrezygnować twórcy serii Wokół Literatury.

je »naprawić« swoim skalpelem cybernetycznym, a w efekcie sam zostaje przez nie »naprawiony« (s. 135). Zdanie to uzmysławia strategię Wasilewskiego jako autora *Teorii literatury...*: efektowne obrazowanie zastąpić ma rzetelny namysł nad obserwowanymi procesami rozwoju myśli Lema²³.

Toteż wprowadzone przez badacza rozróżnienie na „zwrot kulturowy” i „zwrot kulturoznawczy” (wraz z rozumieniem owych terminów) można uznać za przejaw „nadprodukcji terminologicznej”. Tym bardziej że w *Teorii literatury...* mają one operacyjny charakter, uniemożliwiający funkcjonalizację i uniwersalizację zaproponowanych w rozprawie pojęć. Z nie mniejszą dezynwolturą postępuje wszakże Wasilewski nie tylko z pojęciami „paradygmatycznymi”, które potencjalnie usiłuje redefiniować. Wiele nieporozumień przysparza dowolne traktowanie przez badacza również wprowadzanych własnych, niesprecyzowanych terminów; czymże bowiem miałyby być „świat reistyczny” w kontekście relacji dzieło literackie – rzeczywistość pozaartystyczna (s. 154)? Dla czytelnika literaturoznawcy, poprzez asocjację, określenie to przywiedzie zapewne na myśl pojęcie narracji reistycznej, akcentującej istotność rzeczy nie tylko jako scenografii fabularnego dramatu, ale i medium poznania²⁴. Co więcej, nawet jeśli odwołamy się do filozoficznego ujęcia reizmu jako kategorii literaturoznawczej, punktem odniesienia będzie koncepcja ontologiczno-semantyczna Tadeusza Kotarbińskiego – zwolennika somatycznego reizmu będącego wyrazem stanowiska, w myśl którego przedmiot cielesny (fizyczny) to jedyny obiekt poznania²⁵. Takie zaś rozumienie reizmu nie koresponduje z poruszaną przez autora problematyką²⁶.

Do pewnego stopnia chaos terminologiczny zauważalny w rozprawie Wasilewskiego spowodowany jest rozziwem między sygnalizowanym przez tytuł namysłem badacza nad aspektami teoretycznoliterackimi w rozważaniach Lema

²³ I nie tylko myśli, skoro w jednym z przypisów (przyp. 383, s. 220) znajdujemy dość mało precyzyjne odwołanie do szkicu Rolanda Barthes'a, tak jakby autor nie mógł (nie chciał?) sprawdzić wiarygodności własnych informacji.

²⁴ Zob. np. P. Czapliński, *Rzecz w literaturze albo proza lat dziewięćdziesiątych wobec „mimesis”*, w: *Człowiek i rzecz. O problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce*, red. S. Wysłouch, B. Kaniewska, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1999, s. 207–237. W interesujący poznawczo sposób omawiane przez Czaplińskiego prawidłowości wykorzystwała Dorota Utracka w szkicu będącym studium przypadku twórczości Zygmunta Haupta; zob. też, *Homo in rebus. Dom rzeczy jako reistyczna figura nostalgii w prozie Zygmunta Haupta*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2006, z. 10, s. 149–170. Znaczące pod tym względem są też rozważania Bjørnara Olsena *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów* (2013), uświadamiające rangę rzeczy dla funkcjonowania społeczeństw i kultur. Intencjonalnie poprzestajemy tu na starszych pozycjach, przywołując jedynie te, które Wasilewski mógł potencjalnie znać w trakcie pracy nad rozprawą.

²⁵ Zob. T. Kotarbiński, *Humanistyka bez hipostaz*, w: J. Woleński, *Kotarbiński*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 196.

²⁶ Być może zatem mamy w przypadku terminu „świat reistyczny” do czynienia z niefortunnym skrótem myślowym, wynikającym z braku klarowności wysłowienia. Wydaje się bowiem, że pojęcie to oznacza dla autora tyle co „świat rzeczywisty”. Trudno jednakże zgodzić się na taką *pseudo*-etymologię, wywodzącą „rzeczywistość” od „rzeczy”.

a wymiarem filozoficznym rozważań krakowskiego pisarza. Ten zapowiadają zresztą inicjalne akapity książki:

Zacznijmy od skonstatowania pewnego truizmu – Polska nie jest potęgą filozoficzną. Nie mamy gruntownie ukształtowanej tradycji filozoficznej. [...] Mały Panteon polskich gwiazd filozofii o światowym formacie pewnie uzbierałby się. Ale nie ulega wątpliwości, że jest on mały. [...] Okazuje się jednak, że twórcze, w pełni autonomiczne myślenie nie wystarcza, żeby zostać wybitnym filozofem, paradoksalnie nawet jeśli się nim było (s. 7).

Być może zatem – wbrew tytułowi – nie mamy w rozważaniach Wasilewskiego do czynienia z rekonstrukcją dorobku Lema teoretyka literatury, lecz Lema filozofa literatury²⁷? Przeniesienie akcentów z rozważań „technicznych” nad istotą literatury i literackości na jej ontologię, jakkolwiek nie zmienia obiektu badań, jest istotne dla perspektywy, z której omawiane są poszczególne zagadnienia²⁸. W takim ujęciu mielibyśmy do czynienia w *Teorii literatury...* z Lemowskim *de facto* systemem filozofii literatury²⁹. A jest to, przyznajmy autorowi, ujęcie tyleż nowatorskie, ile ówczesne – to jest w latach ogłoszenia pierwodruków *Filozofii przypadku* (1968) oraz *Fantastyki i futurologii* (1970) – odosobnione. Trudno jednakże zarazem uważać je za takie współcześnie, o czym świadczy opublikowany przed dekadą szkic Ryszarda Koziołka poświęcony biologicznym uwarunkowaniom literatury, wywiedzionym z ewolucyjnej teorii Darwina³⁰. Analogiczną perspektywę proponuje Aleksander Nawarecki, rekonstruujący poglądy literaturoznawcze Ireneusza Opackiego³¹. Toteż akcentowanie przez autora jedynie potencjalnego charakteru inspiracji myśleniem Lema o literaturze (s. 179–180) zdaje się nieadekwatne wobec stanu rzeczywistego. Nie do końca jasne jest przy tym, dla kogo Lemowski „sposób pracy nad tekstami źródłowymi” (s. 180) miały być inspirujący, skoro Wasilewski całą rozprawę

²⁷ Na kartach rozprawy badacza pojawia się Lem również jako potencjalny historyk literatury (s. 169). Są to jednakże supozycje Wasilewskiego, nieznajdujące potwierdzenia w faktach. Lem – jakkolwiek brak na ten temat świadectw – nie czuł się raczej historykiem literatury; sam autor odrzuca zresztą taką możliwość spojrzenia na *Fantastykę i futurologię* (s. 169).

²⁸ Szerzej na temat powinności filozofii literatury zob. S. Gromadzki, *Czym jest filozofia literatury*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2006, nr 1(13), s. 7–11. Z omawianej przez Gromadzkiego perspektywy szczególnie godny lektury jest szkic Magdaleny Saganiak *Opis filozoficzny modelu dzieła literackiego* („Sztuka i Filozofia” 1990, nr 3, s. 187–203) – tym bardziej że badaczka omawia w ramach studium przypadku Lemowskiego *GOLEM-a XIV* (zob. tamże, s. 191–196).

²⁹ Interesująca z sygnalizowanej tu perspektywy jest lektura późniejszego od rozprawy Wasilewskiego, jakkolwiek korespondującego z nią szkicu Jacka Kwoska, ukazującego pretekstowy charakter fabuły w twórczości Lema, podporządkowanej rozważaniom filozoficznym (zob. tenże, *Literatura jako narzędzie filozofii na wybranych przykładach twórczości Stanisława Lema*, w: *Filozoficzne aspekty literatury. Studia i szkice*, red. A. Skała, Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2019, s. 50–59). Tym bardziej należy jednak wyrazić zaskoczenie, że Kwosek nie sięgnął po rozpoznanie Wasilewskiego.

³⁰ Zob. R. Koziołek, *Biologia literatury*, „Świat i Słowo. Filologia, Nauki Społeczne, Filozofia, Teologia” 2010, nr 1(14), s. 63–74.

³¹ Zob. A. Nawarecki, *Czy Ireneusz Opacki był darwinistą? O zamieraniu i odradzaniu się teorii ewolucji w polskiej genologii literackiej*, w: *Zamieranie gatunku*, red. M. Ładoń, G. Olszański, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2015, s. 39–50.

podporządkował tezie, że pisarz ten – jako teoretyk literatury – jest zapomniany i niedoceniany.

Jednocześnie, przy skrupulatności w tropieniu recepcji myśli wielkich filozofów epoki (m.in. Martina Heideggera, Romana Ingardena, Leszka Kołakowskiego) w eseistyce Lema, Wasilewski zdaje się nieświadomy źródła idei pozaartystycznych powinności literatury, które odnajdujemy w refleksji samego Lema. Jest to sytuacja tym bardziej osobliwa, że przyczynia się do traktowania *Filozofii przypadku* jako „eseju znikąd”, niezakorzonego w refleksji krakowskiego pisarza. Tymczasem w rozważaniach tych (podobnie zresztą jak w wypadku *Fantastyki i futurologii*) wiza literatury – jako siły odpowiedzialnej za rzeczywistość pozaartystyczną, którą ma kształtować – wywodzi się wprost ze szkicu *O współczesnych zadaniach i metodzie pisarstwa fantastyczno-naukowego* (1952). To wówczas Lem po raz pierwszy z taką wyrazistością określił własną koncepcję twórczości literackiej, którą następnie rozbudował w szkicu *Science fiction* (1962; badacz zaledwie napomyka o nim). Obie przywołane tu wypowiedzi są źródłem postulatywnego charakteru rozważań Lema na temat roli fantastyki naukowej w komunikacji społecznej – wbrew sugerowanej przez Wasilewskiego tezie o wyjątkowości pod tym względem *Fantastyki i futurologii* (s. 134).

Poszukując odniesienia dla wyłożonych w owym eseju koncepcji Lema, Wasilewski przywołuje między innymi rozważania Jamesa Lovelocka zawarte w *Gai. Nowym spojrzeniu na życie na ziemi* z 1979 roku (s. 161). Jest to, z uwagi na datę pierwszego wydania owych rozważań, ahistorizm. Również – wbrew sugestii autora – nie można odnaleźć na kartach tego eseju Lema koncepcji Edgara Morina (s. 161); wzmiankowana praca pod tytułem *Terrie-Patrie* ogłoszona została bowiem dopiero w 1993 roku. Co więcej, biorąc pod uwagę kontekst kulturowo-społeczny i polityczne zaangażowanie Morina, idea „Ziemi-Ojczyzny” zyskuje w jego rozważaniach inny sens niż w Lemowskiej *Fantastyce i futurologii*. Niemniej mimo ahistoryczności zestawień myśli Lema z rozważaniami Lovelocka i Morina interesujące jest traktowanie ich jako świadectwa recepcji myśli ekologicznej w poglądach niezależnych od siebie badaczy. Podobnie rzecz się ma z konstatacją badacza o zakorzenieniu poglądów Lema w koncepcjach Stanleya Fisha: z kontekstu wynika, że Wasilewski omawia je w perspektywie nie tyle całości myśli Lemowskiej, ile *Filozofii przypadku*. Zatem ahistoryczne jest twierdzenie: „Ja interpretujące nigdy nie jest wyizolowaną jednostką, twierdzi Lem, i co ciekawe, tym samym zbliża się do poglądów Stanleya Fisha” (s. 82); pierwszy wydruk przywoływanego przez Wasilewskiego tomu szkiców Fisha *Interpretacja, retoryka, polityka* w polskim wydaniu z 2002 roku ukazał się w 1980 (ogłoszony jako *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*)³².

Z odmienną z kolei sytuacją mamy do czynienia w przypadku odwołania do rozważań Willarda Vana Ormana Quine’a. Lem istotnie potencjalnie mógł czytać *Z punktu widzenia logiki. Dziewięć esejów logiczno-filozoficznych* (s. 276; Wasilewski

³² Można by w konkluzji wątku o ahistorycznym odczytywaniu przez Wasilewskiego refleksji naukowych, mających jakoby zainspirować Lema, przywołać uwagę Romana Ingardena na temat relacji między konkretyzacjami a „atmosferą epoki”, do której autor *Teorii literatury...* się odnosi (zob. tenże, *O poznawaniu dzieła literackiego. Dodatek*, w: tegoż, *Studia z estetyki*, Warszawa 1957, t. 1, s. 211).

nie podaje podtytułu), pochodzących z 1953 roku. Jednakże ówczesnie dostęp do zachodniej literatury – po rozwiązaniu Konwersatorium Naukoznawczego Towarzystwa Asystentów Uniwersytetu Jagiellońskiego (funkcjonowało ono w latach 1945–1950) – mógł być utrudniony³³. Toteż biorąc pod uwagę, że nazwisko tego badacza nie pojawiało się wśród lektur Lema, raczej nie był mu on znany – wbrew supozycjom autora *Teorii literatury*.... Jakkolwiek zatem można mówić o wspólnocie idei w pismach Lema i Quine'a oraz innych przywołanych wyżej badaczy (wynikających z podobnego spojrzenia na analogiczne zagadnienia), nie jest to – wbrew sugestiom Wasilewskiego – „powinowactwo z wyboru”.

*

Całkowicie osobną i zewnętrzną wobec istoty rozważań Wasilewskiego kwestią jest opracowanie edytorskie i redakcyjne *Teorii literatury*.... Wydawnictwo Forma, które pod tym względem przyzwyczało swych czytelników do wysokiego standardu, tym razem zawodzi. W rozprawie pojawiają się usterki wynikające z niedokładnej adiustacji oraz powtórzenia myśli (s. 324–325 i 326)³⁴. Niejasny jest też zapis towarzyszący zestawieniu bibliograficznemu dołączonemu do rozprawy (s. 329–331). Określenie „Ważniejsze książki i rozprawy o Lemie” (s. 329) sugeruje wybór, niejasne wszak pozostają jego kryteria: czy są to opracowania wykorzystane w pracy Wasilewskiego, czy też takie, które uznaje on za szczególnie istotne z jakiegoś powodu? I dlaczego znalazły się w niej studia poświęcone Lemowskiej beletrystyce, skoro autor *explicito* zapowiadał rezygnację z badania tego aspektu twórczości pisarza? Zestawiając ową listę tytułów – polecanych zainteresowanym czytelnikom jako punkt wyjścia do dalszych studiów nad dorobkiem myślowym

³³ Należy zresztą pamiętać o kontekście historyczno-politycznym, mającym istotny wpływ na polską naukę zwłaszcza w latach stalinizmu. Wówczas to cybernetyka (a szerzej cała zachodnia myśl naukowa) była uznana za „reakcyjną” / „burżuazyjną” i – jako taka – wykluczana z obiegu naukowego w sposób „nakazowy”, niezależnie od jej potencjalnej wartości merytorycznej. O takim podejściu, będącym wyrazem upolitycznienia, zaświadczały hasła zamieszczane w *Krótkim słowniku filozoficznym* Pawła Judina i Marka Rozentala (1954); *pars pro toto*: o przywołanej tu cybernetyce czytamy, iż jest to „reakcyjna pseudonauka, stworzona w USA po drugiej wojnie światowej i szeroko propagowana również w innych krajach kapitalistycznych” (tamże, s. 76, hasło: *Cybernetyka* [podkr. A.M.]). Odtąd punktem odniesienia dla rodzimych dociekań badawczych – zarówno w wymiarze metodologicznym, jak i instytucjonalnym – miały się stać wzorce nauki radzieckiej, co w istotny sposób wpłynęło (*in minus*) nie tylko na jakość polskich badań, ale i na sposób funkcjonowania poszczególnych dyscyplin wiedzy (zob. P. Hubner, *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987, s. 99–100).

³⁴ Przykładowo: przypisy 25 (s. 14–15) oraz 191 (s. 115) przynoszą tę samą informację w nieznacznie zmodyfikowanej stylistycznie wersji. Na s. 141 (przypis 235) pojawia się podwojenie zapisu tego samego adresu bibliograficznego – w wersji skróconej i pełnej; ponadto przypis ten nie ma związku z zdaniem, do którego się odnosi. W rozprawie Wasilewskiego pojawiają się zresztą usterki poważniejsze niż powtórzenia myśli: w przypisie 184, s. 109, zabrakło słowa „wiedzy” w tytule pracy Henryka Markiewicza, co należy odnotować nie tylko gwoli akrybii, ale też dlatego, że zapisana forma tytułu zniekształca treść dociekań tego badacza.

Lema – z wykorzystaną literaturą przedmiotu, znajdujemy zresztą dość istotne rozbieżności.

*

Niezależnie jednakże od wyszczególnionych tu uchybień i nieporozumień oraz hermetycznego stylu wywodu omawiana monografia ma kilka niezaprzeczalnych zalet. Przede wszystkim to pierwsze tak szerokie spojrzenie na zagadnienia związane z literaturą, które dla Lema – co uświadamia lektura esejów tego myśliciela przywoływanych w *Teorii literatury...* – są istotne³⁵. W tym sensie rozprawa Wasilewskiego może odgrywać istotną rolę rekonesansu, ułatwiającego przyszłym badaczom rozpoznanie problematyki rozumienia literatury w eseistyce Lema³⁶. W momentach bowiem, kiedy Wasilewski potrafi zdobyć się na dystans wobec rozważań krakowskiego myśliciela, rozprawa przestaje być na poły apologetycznym hołdem złożonym pisarzowi-filozofowi, czytelnik zaś może dostrzec świadomość niedostatków wykładanych na kartach *Filozofii przypadku* koncepcji (np. s. 208). Wreszcie: *Teoria literatury...* jest kolejnym dowodem na to, że dawno zdezaktualizowały się przepełnione goryczą słowa, które niegdyś Lem wypowiedział pod adresem rodzimych badaczy:

Muszę powiedzieć, że znacznie gorzej od literatów i krytyków traktowała mnie zawsze nauka polska, z wyjątkiem gromadki filozofów [...]. Nigdy nic dobrego od głów reprezentujących naukę polską nie usłyszałem. Wyjątki były tak rzadkie, iż mogę powiedzieć, że potwierdzają regułę³⁷.

Bibliografia

Balicki Bogdan, *Empiryczna Nauka o Literaturze – kierunek w badaniach literackich i szkoła naukowa*, „Teksty Drugie” 2010, nr 4, s. 30–50.

Banaś Monika, *Transgresja i dyfuzja – czyli o tym, dlaczego nauki społeczne i humanistyczne sięgają do terminologii nauk przyrodniczych*, „Kultura – Historia – Globalizacja” 2013, nr 14, http://www.khg.uni.wroc.pl/files/1_%20KHG_14_banas_t.pdf (dostęp: 14.12.2017).

³⁵ Niezrozumiałe jest przeto stanowisko Piotra Kruszewskiego, który niechęć Stanisława Lema wobec mierności literatury fantastycznonaukowej łączy z niemożnością omawiania jej pozaartystycznego wymiaru (zob. tenże, *Cyberprzestrzeń i atomizacja. Teoretycznoliterackie głosy na tle nowoczesnej science fiction*, w: *Na boku*, red. J. Olejniczak, A. Szawerna-Dyrzka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, t. 4: *Pisarze teoretykami literatury?...*, s. 163). Lektura rozprawy Wasilewskiego dobitnie uświadamia, jak wiele Lem miał do powiedzenia na ten temat.

³⁶ Z sygnalizowanej tu perspektywy istotny jest szkic Magdaleny Żołod omawiającej zagadnienie „wiarygodności” dzieła sztuki, wpisane w Lemowską eseistykę; zob. też, *Wartość poznawcza sztuki filmowej. Implikacje Stanisława Lema filozofii literatury*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2018, t. 13, z. 3, s. 7–23. Rozważania badaczki korespondują z konstatacjami Wasilewskiego, jakkolwiek jego książka nie została uwzględniona w artykule Żołod (byłoby to zresztą niemożliwe ze względu na wymogi cyklu wydawniczego periodyku).

³⁷ S. Bereś, S. Lem, [rozmowa], *Czas nie całkiem utracony*, w: S. Bereś, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 42.

- Bereś Stanisław, Lem Stanisław, [rozmowa], *Czas nie całkiem utracony*, w: Stanisław Bereś, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 7–47.
- Bereś Stanisław, Lem Stanisław, [rozmowa], *O „Golemie” osobno*, w: Stanisław Bereś, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 108–132.
- Bereś Stanisław, Lem Stanisław, [rozmowa], *W sieci książek*, w: Stanisław Bereś, *Rozmowy ze Stanisławem Lemem*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987, s. 48–107.
- Bohuszewicz Paweł, *Gramatyka romansu. Polski romans barokowy w perspektywie narratologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2009.
- Brzostek Dariusz, *Gdzie kończy się literatura? „Głos Pana” i „Golem XIV” – Stanisława Lema „resztki (po) powieści”*, „Literatura i Kultura Popularna” 2017, nr 23, s. 39–50.
- Czapliński Przemysław, *Rzecz w literaturze albo proza lat dziewięćdziesiątych wobec „mimesis”*, w: Człowiek i rzecz. *O problemach reifikacji w literaturze, filozofii i sztuce*, red. Seweryna Wyślouch, Bogumiła Kaniewska, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1999, s. 207–237.
- Dukaj Jacek, *Oko potwora*, w: tegoż, *Król Bólu*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010, s. 229–353.
- Dukaj Jacek, *SF po Lemie*, „Dekada Literacka” 2002, nr 1–2(183–184), s. 42–49.
- Fiut Aleksander, *Sarmata w wehikule czasu (Stanisław Lem jako czytelnik)*, w: *Stanisław Lem. Pisarz, myśliciel, człowiek*, red. Jerzy Jarzębski, Andrzej Sulikowski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 400–411.
- Głos Lema*, red. Michał Cetnarowski, Powergraph, Warszawa 2011.
- górowianka [właśc. Anna Sikorska?], [rec.], *Andrzej Wasilewski, Teoria literatury Stanisława Lema*, <http://annasikorska.blogspot.com/2018/05/andrzej-wasilewski-teoria-literatury.html>, 25.05.2018 (dostęp: 3.04.2020).
- Gromadzki Stanisław, *Czym jest filozofia literatury*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2006, nr 1(13), s. 7–11.
- Hübner Piotr, *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa 1987.
- Ingarden Roman, *O poznawaniu dzieła literackiego. Dodatek*, w: tegoż, *Studia z estetyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, t. 1, s. 227–251.
- Kaczor Katarzyna, *Z „getta” do mainstreamu. Polskie pole literackie fantasy (1982–2012)*, TAIWPN Universitas, Kraków 2017.
- Kiszczak Dariusz, *Problematyka cywilizacji i kultury w „fantastyce wszechmożliwości” Stanisława Lema*, http://www.lscdn.pl/download/1/988/Fantastyka_wszechmo-zliwosci_Stanisalwa_Lema.pdf (dostęp: 23.03.2020).
- Kotarbiński Tadeusz, *Humanistyka bez hipostaz*, w: Jan Woleński, *Kotarbiński*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 159–170.
- Koziołek Ryszard, *Biologia literatury*, „Świat i Słowo. Filologia, Nauki Społeczne, Filozofia, Teologia” 2010, nr 1(14), s. 63–74.
- Kruszewski Piotr, *Cyberprzestrzeń i atomizacja. Teoretycznoliterackie glosy na tle nowoczesnej science fiction*, w: *Na boku*, red. Józef Olejniczak, Anna Szawerna-Dyrszka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016, t. 4: *Pisarze teoretykami literatury?...*, s. 155–178.

- Kryńska Magdalena, „*Outsider*” literatury, „Latarnia Morska. Pomorski Magazyn Literacko-Artystyczny”, [https://latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2841-,-teoria-literatury-stanisława-lema"-andrzeja-wasilewskiego-2](https://latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2841-,-teoria-literatury-stanisława-lema), 21.06.2018 (dostęp: 3.04.2020).
- Kwosek Jacek, *Literatura jako narzędzie filozofii na wybranych przykładach twórczości Stanisława Lema*, w: *Filozoficzne aspekty literatury. Studia i szkice*, red. Agata Skała, Wydawnictwo Naukowe TYGIEL, Lublin 2019, s. 50–59.
- Lem Stanisław, *GOLEM XIV*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1981.
- Lem Stanisław, *Pathologie der Kultur*, „SPIEL. Siegener Periodikum für Internationalen Empirische Literaturwissenschaft” 1985, nr 2, s. 215–255.
- Leś Mariusz Maciej, *Fantastycznonaukowe podróże w czasie. Między logiką a emocjami*, Temida2, Białystok 2018.
- Lichański Jakub Zdzisław, *Retoryka. Od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2000.
- Lisak-Gębała Dobrawa, *Wizualne odskocznie. Wokół współczesnej polskiej eseistyki o malarstwie i fotografii*, TAIWPN Universitas, Kraków 2016.
- Łozowska-Patynowska Anna, *W kręgu myśli posthumanistycznej*, „Latarnia Morska. Pomorski Magazyn Literacko-Artystyczny”, [https://www.latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2753-,-teoria-literatury-stanisława-lema"-andrzeja-wasilewskiego](https://www.latarnia-morska.eu/pl/z-dnia-na-dzien/2753-,-teoria-literatury-stanisława-lema), 2.02.2018 (dostęp: 3.04.2020).
- Ługowska Jolanta, *Punkt widzenia w strukturze komunikatu literackiego (przeznaczonego dla młodego odbiorcy)*, w: *Punkt widzenia w tekście i w dyskursie*, red. Jerzy Bartmiński, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Ryszard Nycz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004, s. 9–25.
- Majewski Paweł, *Między zwierzęciem a maszyną. Utopia technologiczna Stanisława Lema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007.
- Nawarecki Aleksander, *Czy Ireneusz Opacki był darwinistą? O zamieraniu i odradzaniu się teorii ewolucji w polskiej genologii literackiej*, w: *Zamieranie gatunku*, red. Monika Ładoń, Grzegorz Olszański, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice 2015, s. 39–50.
- Nie tylko Lem. Fantastyka współczesna*, red. Maciej Wróblewski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2017.
- notka, w: Andrzej Wasilewski, *Teoria literatury Stanisława Lema*, Wydawnictwo Forma, Szczecin 2017, II strona okładki.
- Okołowski Paweł, *Materia i wartości. Neolukrecjanizm Stanisława Lema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010.
- Olsen Bjørnar, *W obronie rzeczy. Archeologia i ontologia przedmiotów*, przeł. Bożena Shallcross, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2013.
- Pelc Janusz, *Fikcja i fantastyka literacka, szkic projektu używania pojęć*, [posiedzenie z 26 stycznia 1948], „Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału I Językoznawstwa i Historii Literatury”, Warszawa 1949, s. 1–16.
- Pieniążek Przemysław, *Oryginalny outsider*, „Twórczość” 2019, nr 2, s. 121–123.
- Płaza Maciej, *O poznaniu w twórczości Stanisława Lema*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006.
- Rozental Michał, Judin Paweł, *Krótki słownik filozoficzny*, [brak nazwiska tłumacza], Książka i Wiedza, Warszawa 1954.

- Saganiak Magdalena, *Opis filozoficzny modelu dzieła literackiego*, „Sztuka i Filozofia” 1990, nr 3, s. 187–203.
- Schmidt Siegfried J., *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Teilband 1. Der gesellschaftliche Handlungsbereich Literatur*, Vieweg, Braunschweig – Wiesbaden 1980.
- Schmidt Siegfried J., *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft. Teilband 2. Zur Rekonstruktion literaturwissenschaftlicher Fragestellungen in einer Empirischen Theorie der Literatur*, Vieweg, Braunschweig – Wiesbaden 1982.
- Schmidt Siegfried J., *O pisaniu historii literatury. Kilka uwag ze stanowiska konstruktywistycznego*, przeł. Maria Bożenna Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 3, s. 223–247.
- Sławiński Janusz, *O dzisiejszych normach czytania (znawców)*, „Teksty” 1974, nr 3(15), s. 9–32.
- Sontag Susan, *Przeciw interpretacji*, w: *też: Przeciw interpretacji i inne eseje*, przeł. Dariusz Żukowski, Wydawnictwo Karakter, Kraków 2012, s. 11–26.
- Szyma Tadeusz, *Stanisława Lema empiryczna teoria literatury*, „Miesięcznik Literacki” 1969, nr 10, s. 132–136.
- Utracka Dorota, *Homo in rebus. Dom rzeczy jako reistyczna figura nostalgii w prozie Zygmunta Haupta*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Filologia Polska. Historia i Teoria Literatury” 2006, z. 10, s. 149–170.
- Wasilewski Andrzej, *(Nie)obecność Lema w literaturoznawstwie*, „Quart” 2015, nr 3–4 (37–38), [numer specjalny: Lem], s. 67–81.
- Wasilewski Andrzej, *O zwrocie kulturowym w teorii literatury Stanisława Lema*, w: *Kultura w nauce o literaturze. Wiedza o literaturze z punktu widzenia obserwatora IV*, red. Bogdan Balicki, Bartosz Ryż, Emil Szczerbuk, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2010, s. 279–288.
- Wasilewski Andrzej, *Przypadek w nauce o literaturze – teoretycznoliterackie poglądy Stanisława Lema*, w: *Język, umysł i technologia. Eseje zainspirowane prozą Stanisława Lema*, red. Paweł Grabarczyk, Tomasz Sieczkowski, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2009, s. 92–113.
- Żołod Magdalena, *Wartość poznawcza sztuki filmowej. Implikacje Stanisława Lema filozofii literatury*, „Studia Philosophica Wratislaviensia” 2018, t. 13, z. 3, s. 7–23.

Streszczenie

W recenzji omówiona została rozprawa Andrzeja Wasilewskiego *Teoria literatury Stanisława Lema*. Jest to praca wyróżniająca się na tle pozostałych, przywołanych uprzednio opracowań z kilku względów. Autor, zgodnie z tytułem, koncentruje się na wybranym aspekcie intelektualnej działalności Lema, tj. teorii literatury. To z pewnością zagadnienie w refleksji nad myślowym dorobkiem Lema nowe, któremu nie poświęcano dotychczas większej uwagi. Jednakże, wbrew zapowiedziom, rozprawa sytuuje się raczej w kręgu filozofii niż teorii literatury. Niezależnie jednakże od nieporozumień oraz hermetycznego stylu wywodu omawiana monografia jest pierwszą rozprawą oferującą tak szerokie spojrzenie na zagadnienia związane z literaturą. W tym sensie rozprawa Wasilewskiego może pełnić istotną funkcję rekonesansu, ułatwiającego przyszłym badaczom rozpoznanie problematyki rozumienia literatury w eseistyce Lema.

Glory and misery of the empirical study of literature (and its readings).

Notes about *Teoria literatury Stanisława Lema* by Andrzej Wasilewski

[Book review – Andrzej Wasilewski, *Teoria literatury Stanisława Lema*

[Stanisław Lem’s theory of literature], Wydawnictwo Forma, Szczecin 2017, pp. 332]

Abstract

This review focuses on the essay by Andrzej Wasilewski *Teoria literatury Stanisława Lema* [Stanisław Lem’s Theory of Literature]. This work differs from other previously mentioned studies for several reasons. The author focuses on a specific aspect of Lem’s intellectual work, namely, on the theory of literature. This was a new issue that had not previously been given much thought when considering Lem’s works. However, despite how it was advertised, the essay is of a philosophical nature rather than about the theory of literature. Nevertheless, despite the misunderstandings and the hermetic style of the dissertation, this monograph was the first to offer a wider view on the issues of literature. In this sense, Wasilewski’s essay may play an important role in this field and make it easier for future researchers to comprehend the issue of understanding Lem’s essays.

Słowa kluczowe: Andrzej Wasilewski, Stanisław Lem, teoria literatury, eseistyka, teoria empiryczna

Keywords: Andrzej Wasilewski, Stanisław Lem, literary theory, essay writing, empirical theory